

УДК 316.614:32

К 79

Ольга КРЕВСЬКА

ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: АНАЛІЗ І ТЕНДЕНЦІЇ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНА

Стаття присвячена теоретико-методологічному аналізу вивчення феномену політичної компетентності особистості. Систематизація теоретичних конструктів охоплює наукові погляди провідних фахівців у галузі психології та інших суміжних наук. Констатація наукових позицій вивчення політичної компетентності стосується інтерпретацій центральних положень політичної соціалізації, політичної культури й активності особистості в теоріях біхевіоризму, фрейдизму, когнітивізму.

***Ключові слова:** політична соціалізація, політична компетентність, політична культура, політична активність, громадянська позиція, особистість.*

***Постановка проблеми.** У результаті всіх трансформацій, які відбулися за останній рік в Україні питання політичної соціалізації набуває особливої актуальності для психологічних досліджень. Зокрема, активізація процесу політичної соціалізації особистості виникає у результаті соціально-економічних потрясінь та стихійних чинників (війна, революція, криза тощо). Найбільш важливим в умовах становлення демократичного суспільства є дослідження механізмів та технологій процесу політичної соціалізації особистості. Їх розкриття забезпечує можливість впливати на погляди, прагнення, переконання та поведінкові стратегії особистості у ситуаціях вияву політичної активності. Крім того, варто акцентувати увагу не тільки на питаннях*

створення відповідних умов для політичної соціалізації, але й набуття особистістю політичної компетентності. Саме вона визначає результативність використання відповідних механізмів та технологій цього процесу. Дослідження питань, пов'язаних з феноменологічними характеристиками політичної компетентності особистості, має важливе значення як для теорії психології, так і для подальшої успішної реалізації означених аспектів політичної соціалізації у складних умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх трьох століть питання політичної соціалізації активно досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (М. Вебер, Г. Моска, К. Превіт, Р. Даль [4; 5], В. Степаненко, Ю. Подлесная [9] та ін.). Різні аспекти політичних процесів на їх вплив на становлення громадянської позиції особистості досліджені Г. Алмондом [1], С. Вербою [1; 2], Г. Делігенським [6], Ю. Подлесною [9] та ін. Особливої актуальності досліджувані питання набули у зв'язку з розробкою системи знань з політичної психології (Л.Я. Гозман, О.Б. Шестопап [3], Г. Делігенський [6]) та політології (П.П. Шляхтун [10] та ін.). Проте на фоні існування безлічі теорій становлення політичної соціалізації, вчені до сьогодні не можуть чітко назвати перелік всіх чинників та тривалість цього процесу.

Отже, *метою статті* став аналіз підходів до дослідження процесу політичної соціалізації особистості у контексті формування її політичної компетентності.

Поняття “політична соціалізація” виникло у західній соціальній і політичній психології за аналогією з поняттям “соціалізація” для визначення й опису суспільних процесів, в результаті яких індивід приймає відповідну політичну позицію. Політична соціалізація виходять із загального поняття “соціалізація”, характерного для соціології й соціальної психології, яке до наукового обігу наприкінці ХІХ ст. ввели американський соціолог Ф. Гіддінгс та французький соціопсихолог Г. Тард. Учені тлумачили соціалізацію як формування особистості під впливом соціального середовища, використовуючи це поняття для характеристики процесу розвитку соціальної природи

людини. У 20-х рр. ХХ ст. проблемі соціальної й політичної адаптації людини, сприйняття традицій і цінностей приділяється підвищена увага, хоча єдиного підходу до розуміння процесу політичної соціалізації на той час ще не вироблено.

Починаючи з кінця 50-х рр. ХХ ст., почали використовувати поняття “соціалізація” для опису включення особистості до політичних процесів. Уперше проблему політичної соціалізації піднімає американський соціальний психолог Г. Хайман у роботі “Політична соціалізація”, яка вийшла у 1959 році у США. Через 10 років з такою ж назвою виходить робота Р. Даусона та К. Превіта, в якій представлено детальне теоретичне дослідження цієї проблеми. Недоліком першого етапу формулювання поняття “політична соціалізація” стало почасти негативне ставлення до індивіда як пасивного об’єкта виховання і навчання. До цього американські вчені, яким загалом належить пріоритет у дослідженні політичної соціалізації, більшою мірою використовували поняття “громадське виховання” (civic education). Поняття “політична соціалізація” є ширшим, оскільки містить як соціально контрольовані процеси цілеспрямованого впливу на формування особистості (політичне, громадське виховання), так і стихійні, спонтанні. У 50 – 60-ті рр. ХХ ст. поняття “політична соціалізація” міцно узвичаїлося у політологів. Воно стало широко використовуватися в роботах Г. Алмонда [1], С. Верби [1; 2], Д. Істона [7], Р. Гесса, П. Шарана, Г. Хаймена, Є. Даусон і К. Превіт.

Розроблена чиказькими вченими під керівництвом Д. Істона класична теорія політичної соціалізації, трактувала політичну соціалізацію як процес навчання людини спеціальним ролям, які необхідно виконувати в сфері політики. Більшість вчених, які підтримували цю теорію (Л. Коен, Р. Ліптон, Т. Парсонс), акцентували увагу на звичайній взаємодії людини з політичною системою. К. Луман, Ю. Габермас розглядають політичну соціалізацію як засвоєння людиною нових цінностей, висуваючи на передній план особистісні, психологічні механізми формування політичної свідомості й поведінки – своєрідну проекцію загальносоціальних орієнтацій особистості на політичні установки.

Для багатьох вчених розуміння соціалізації як процесу розвитку особистого контролю базується на теорії класичного психоаналізу З. Фрейда, за якою індивід перебуває у перманентному конфлікті з суспільством, яке придушує його біологічні інстинкти. Тому особистості варто контролювати себе, щоб уникнути неврозу та відчуття страху. Е. Еріксон, Е. Фромм як прихильники психоаналітичних теорій головну увагу приділяють дослідженню несвідомих мотивів політичної діяльності: формам політичного протесту, контркультурної поведінки, розуміючи політичну соціалізацію як прихований процес політизації людських почуттів і уявлень, внаслідок яких індивід чи група індивідів засвоює політичну культуру, набуваючи властивостей політичної суб'єктності.

Саме на теорії символічного інтеракціонізму Ч. Кулі і Дж. Міда, за якою особистість формується на основі взаємодії з навколишнім світом, який впливає на неї, ґрунтується розуміння соціалізації як результату міжособистісного спілкування [8].

На основі структурного функціоналізму Т. Парсонса та праць Р. Доусона і К. Превіта соціалізація розуміється як включення у суспільство індивіда через рольове навчання. Соціалізація у цьому контексті є процесом постійної адаптації до певних цінностей і стандартів поведінки, зокрема політичної.

У контексті класичного біхевіоризму соціалізація розглядається у річищі жорсткої формули “стимул – реакція”, коли поведінка диктується можливістю отримати винагороду. Представники конвенційного біхевіоризму Дж. Доллард, Н. Міллер, розглядали проблему формування особистості як навчання людини певним зразкам поведінки під впливом стимулів зовнішнього середовища, акцентуючи увагу на факторах виникнення агресивної поведінки, поведінки протесту, революційних виступів.

Уже наприкінці 50-х рр. ХХ ст. відбувається сприйняття політичною наукою психологічних моделей когнітивізму, відповідно до яких на початку 60-х рр. ХХ ст. політичні дослідники намагаються у дослідженні процесу дозрівання політичної свідомості дітей, їхніх уявлень про світ, політику, керівництво тощо використовувати схему

формування розумових дій і операцій від дитинства до юності, створену відомим психологом Ж. Піаже. Дж. Адельсон одним з перших перевіряв ідеї Ж. Піаже та Л. Кольберга щодо змін дитячої свідомості, пов'язаних з віком, на зразках політичного мислення, тобто мислення дітей про уряд, закони, індивідуальні права громадян і суспільне благополуччя.

У 70 – 80-х рр. минулого століття когнітивістськи орієнтована політична наука починає займатися політичною соціалізацією і ресоціалізацією дорослих, становленням політичної свідомості та ідеологічних компонентів особистості, їхнім впливом на політичні рішення і переваги виборців.

Сьогодні всі загальновідомі теорії політичної соціалізації загалом відповідають двом моделям – підкорення та інтересу.

Модель “підкорення” розробляли біхевіористи (Ч. Меррієм, Г. Лассуелл) та прихильники системного підходу (Г. Алмонд, С. Верба, К. Дойч). Їхня версія політичної соціалізації полягає у розумінні її як процесу впливу політичної системи на індивіда з метою вкорінення в його політичній свідомості позитивних установок оцінювання політичної системи, яке відбувається на етапі ранньої соціалізації. Г. Алмонд і С. Верба довели, що “раннє прилучення індивіда в дитячому віці до сприйняття рішень у родині визначає його політичну активність, зміцнює переконання в достатній дієвості й практичній користі власної участі в політиці” [1, 128].

Що ж до моделі “підкорення”, то тут варто виокремити теорію “політичної підтримки” (Д. Істон, Дж. Денніс), яка суттєво вплинула на розвиток концепцій політичної соціалізації. За цією теорією, саме первинна політична соціалізація відображає сприйняття людиною політичних категорій, які поступово формують вибірково-індивідуальне ставлення до явищ політичного життя. На думку Д. Істона й Дж. Денніса [7], необхідно розрізняти чотири аспекти процесу соціалізації: безпосереднє “сприйняття” дитиною політичного життя, інформацію про яке вона здобуває з оцінок батьків, їхніх ставлень, реакцій і почуттів; “персоналізація” політики, під час якої ті чи інші фігури, які належать до сфери влади, стають для неї зразками

контакту з політичною системою; “ідеалізація” цих політичних уявлень, тобто формування на їхній основі стійкого емоційного ставлення до політики; “інституалізація” відомостей, що свідчить про ускладнення політичної картини світу дитини і перехід до самостійного, надособистісного бачення політики. До речі, автори “Американського виборця” (Е. Кемпбелл, Ф. Конверс, У. Міллер, Д. Стоукс) [11], які приділили багато уваги проблемі генезису партійних ідентифікацій, витоки останніх теж вбачали у первинній політичній соціалізації.

Основою політичних переконань особистості, на думку Д. Істона, є загальні настанови, засвоєні в дитинстві, і подальше ставлення до політичної влади та держави тісно пов’язане з дитячим досвідом [7, 77 – 78].

Модель “інтересу” розроблялася у межах теорій конфлікту (М. Вебер, Г. Моска, У. Гуд, П. Блау), плюралізму (Р. Даль [5], В. Харт), гегемонії (Р. Мілібенд, Р. Доусон, К. Превіт). Якщо ж у попередній моделі індивід вважається пасивним об’єктом впливу політичної системи, то, згідно з положеннями моделі “інтересу”, він є активним суб’єктом політики. Його активність зумовлена інтересами, здатністю діяти свідомо, а також підтримкою певної спільності (етносу, класу, партії тощо).

З цього ми можемо зробити висновок, що вплив суспільства на політичні якості особистості, а також контроль над перебігом політичної соціалізації обмежуються внутрішніми переконаннями й віруваннями людини, яка здатна вибирати з пропонованого набору політичних позицій ті, які відповідають її внутрішнім перевагам і переконанням, причому не тільки усвідомленим, а й неусвідомленим.

Соціалізація загалом означає процес “цивілізації” членів суспільства. Однак слід зазначити, що семантично термін політична соціалізація англійською або французькою мовами означає процес або діяння, спрямовані об’єктом, який у цьому процесі виконує пасивну роль. Більш точно цей процес визначається поняттям “політичний розвиток особистості”, під яким розуміється процес активного засвоєння індивідом ідеологічних і політичних цінностей, норм, що притаманні конкретному суспільству, і формування їх у

формі усвідомленої системи соціально-політичних установок, що визначає позиції та поведінку індивіда у політичній системі суспільства [3, 52].

Формування громадянської культури і якісного її рівня – громадянської компетентності – є аспектом розгляду в багатьох сучасних дослідженнях із соціології, політології, педагогіки, психології. Ця проблема порушується у працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, зокрема Г. Алмонда, С. Верби, Р. Даля, Ю. Подлесної, В. Степаненка та ін. Компетентність – рівень знань, навичок, досвіду суб'єкта в тій чи іншій галузі, що відповідає об'єктивним вимогам для реалізації сукупності встановлених повноважень (прав і обов'язків) суб'єкта, які визначаються формально (законами, іншими нормативними актами, інструкціями) чи неформально (традиції, звичаї, домовленості). Як зазначає Ю. Подлесна, в широкому розумінні громадянська компетентність є різновидом соціальної компетентності, функцією громадянського суспільства, що генерує ґрунт для ефективної і успішної діяльності особистості, соціальних груп і всього суспільства загалом. У вузькому сенсі громадянська компетентність – параметр діяльності особистості, що соціалізована під впливом громадянських цінностей, норм і правил, і який відображається в наявності знань, навичок і умінь стосовно політичної сфери [6, 8 – 9].

Виникнення громадянської компетентності як соціального явища безпосередньо пов'язане з переходом від традиційного до зрілого громадянського суспільства і з процесом громадянської соціалізації. Ще у XVII – XVIII ст. просвітителами Ж.Ж. Руссо, Вольтером, Дж. Локком та ін. активно обговорювалася книга Т. Гоббса “Про громадянина”. Для громадянського суспільства, вважали вони, потрібний розвинутий, з високою самосвідомістю, самостійний громадянин, який відстоює як свої індивідуальні, так і суспільні інтереси. Відомий американський політолог Р. Даль [5] стверджує, що для того, щоб демократія виявилася життєздатною політичною моделлю, необхідний певний рівень політичної компетентності громадян.

Світовий досвід становлення, формування і розвитку громадянської компетентності складався в основному там, де культивувався демократизм як головна ознака і параметр соціальних відносин, принцип діяльності соціалізованої особистості. Основним фактором становлення, формування і розвитку громадянської компетентності як соціального явища є громадянське суспільство, характер і стан його зрілості, модель його взаємодії з державою в певних національно-державних умовах [9, 14].

Ю. Подлесна стверджує, що сучасний розвиток суспільства не мислиться без розвинутого і зрілого громадянського потенціалу, без формування громадянсько відповідальної і компетентної особистості, яке відбувається паралельно з демократизацією суспільного життя і становленням інститутів громадянського суспільства [9, 10]. При цьому громадянська компетентність представлена у вигляді соціокультурних, ціннісно-ментальних, власне професійних, морально-етичних та інших знань, навичок і вмінь, що мотивують індивідуальну й групову активність особистості [7, 9].

Отже, основним завданням забезпечення життєздатності демократії у тому чи іншому суспільстві, на думку вчених, повинно стати формування певного рівня громадянської компетентності, який дасть змогу брати свідому участь у політичних процесах. На перешкоді цьому, наголошує Р. Даль, стоїть те, що лише менша частина громадян у демократичних суспільствах постійно, а не факультативно, цікавиться політикою: “Якщо виключити їх участь у голосуванні, можна сказати, що ще менша кількість громадян бере участь у політичному житті” [5, 167 – 168].

Так, С. Верба зазначав, що проблема політичної компетентності ставить низку питань, відповіді на які ще слід шукати – наскільки компетентні громадяни є теоретиками; наскільки громадяни здатні до соціальної аналітики; чи володіють вони адекватною, неупередженою і точною інформацією, чи знають як її знайти тощо [2, 957 – 958].

Намагаючись дати відповідь на ці питання, Р. Даль виходить з того, що “демократія є правлінням народу, і вона може спиратися тільки на твердження, що прості люди зазвичай компетентні

управляти собою” [4, 144]. Він уважає, що ефективність процесу поступового наближення до демократії не потребує від кожного громадянина поінформованості та політичної активності в процесі обговорення важливої політичної проблеми – “потрібна критична маса добре поінформованих громадян, достатньо велика і активна для того, щоб контролювати політичний процес” [4, 516]. Дослідниками наголошується, що предметом громадянської компетенції і головним критерієм оцінки її якості є ступінь повноцінної участі індивіда в суспільному житті [9, 12].

Подальший аналіз процесу політичної соціалізації потребує звернення до такої найважливішої міждисциплінарної категорії, як політична культура. Поняття політичної культури й політичної соціалізації в семантичному й змістовому планах є досить близькими, однак більшість дослідників схильні вважати їх нетотожними. Так, у вітчизняній політології політична культура розглядається як “сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки, а також характеру й способів функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи” [10, 480].

“Ідеальну” типологію політичних культур розробили Г. Алмонд і С. Верба [1]. За характером політичної участі і поведінки людей в їхніх працях виокремлюються такі основні типи політичних культур: “приходська”, “підданська” і “партиципантна”. “Приходський” тип політичної культури характеризується повною відсутністю у населення знань про політику і політичну систему, повним відривом від неї. “Підданському” типу політичної культури властива “пасивна політична поведінка”, виняткова орієнтація на панівні цінності за досить слабого їх осмислення. Для партиципантного (від лат. *participation* – участь) типу політичної культури характерна активна участь індивідів у політичному житті, їх вплив на процеси прийняття рішень, вміння артикуляція власних інтересів. При цьому вони виконують і з повагою ставляться до уже прийнятих рішень. У чистому вигляді ці типи політичних культур в сучасному світі практично не існують. Особливий різновид політичної культури становить громадянська

культура, у межах якої індивід не обов’язково буває раціональним, активним громадянином.

Висновки. Суспільно-політична ситуація, що склалася у нашій державі, відкриває нові можливості для дослідження психологічних основ феномену політичної соціалізації та політичної компетентності особистості. Ці наукові категорії активно представлені у концепціях політологів, філософів. Однак набувають важливого значення у контексті вивчення механізмів їх виникнення та психологічного обґрунтування ефективності технологій їх формування. Серед психологічних концепцій, які можуть слугувати основою для розробки питань формування політичної компетентності особистості, найактивніше використовуються ідеї біхевіоризму, фройдизму і когнітивізму.

Порівнюючи наукові позиції вчених, ми дійшли висновку, що поняття громадянської (політичної) компетентності, політичної (громадянської) культури, по суті, є тотожними, співзалежними. Аналіз підходів до висвітлення сутнісних характеристик цих суспільних явищ, чинників, які визначають ступінь їх вираженості, дає підставу стверджувати, що політична компетентність найактивніше розвивається на тлі різких соціально-політичних деформацій.

Подальші наукові пошуки будуть пов’язані з виокремленням рівнів політичної компетентності сучасної молоді на основі емпіричного дослідження процесу їх політичної соціалізації.

Література

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122 – 134.
2. Верба С. Представницька демократія і демократичні громадяни: філософське та емпіричне розуміння / С. Верба // Демократія : [антологія] / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 957 – 958.
3. Гозман Л.Я. Политическая психология / Л.Я. Гозман, Е.Б. Шестопап. – Ростов н/Д. : Феникс, 2000. – 446 с.
4. Даль Р. Демократия и её критики : [пер. с англ.] / Р. Даль ; под ред. М.В. Ильина. – М. : РОССПЭН, 2003. – 576 с.
5. Даль Р.А. Проблемы гражданской компетентности / Р.А. Даль // Век XX и мир. – 1994. – № 7/8. – С. 167 – 168.

6. Дилигенский Г. Социально-политическая психология / Г. Дилигенский. – М. : Флинта, 2001. – 352 с.

7. Истон Д. Дети в политической системе: основа политической законности / Д. Истон, Дж. Деннис // Вестн. Моск. ун-та. Серия 18. Социология и политология. – 2001. – № 3. – С. 76 – 97.

8. Мид Д. От жеста к символу. Нереализованные другие и самость. Азия. Психология пунитивного правосудия / Д. Мид // Американская социологическая мысль : тексты / под ред. В.И. Добренъкова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 116 – 139.

9. Подлесная Ю.Е. Гражданская компетентность в современном обществе: политологические аспекты формирования и развития : автореф. дисс. ... канд. полит. наук / 23.00.02 / Ю.Е. Подлесная. – М., 2006. – 20 с.

10. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : [підручник] / П.П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 574 с.

11. The American Voter / A. Campbell, P.E. Converse, W.E. Miller, D.E. Stokes. – New York : John Wiley & Sons, 1960. – 360 p.

References

1. Almond G. Grazhdanskaja kul'tura i stabil'nost' demokratii / G. Almond, S. Verba // Politicheskie issledovanija. – 1992. – № 4. – S. 122 – 134.

2. Verba S. Predstavnyč'ka demokratija i demokratyčni gromadjany: filofs'ke ta empiryčne rozuminnja / S. Verba // Demokratija : [antologija] / uporjad. O. Procenko. – K. : Smoloskyp, 2005. – S. 957 – 958.

3. Gozman L.Ja. Politicheskaja psihologija / L.Ja. Gozman, E.B. Shestopal. – Rostov n/D. : Feniks, 2000. – 446 s.

4. Dal' R. Demokratija i ejo kritiki : [per. s angl.] / R. Dal' ; pod red. M.V. Il'ina. – M. : ROSSPJeN, 2003. – 576 s.

5. Dal' R.A. Problemy grazhdanskoj kompetentnosti / R.A. Dal' // Vek XX i mir. – 1994. – № 7/8. – S. 167 – 168.

6. Diligenskij G. Social'no-politicheskaja psihologija / G. Diligenskij. – M. : Flinta, 2001. – 352 s.

7. Iston D. Deti v politicheskoi sisteme: osnova politicheskoi zakonnosti / D. Iston, Dzh. Dennis // Vestn. Mosk. un-ta. Serija 18. Sociologija i politologija. – 2001. – № 3. – S. 76 – 97.

8. Mid D. Ot zhesta k simvolu. Nerealizovannye drugie i samost'. Azija. Psihologija punitivnogo pravosudija / D. Mid // Amerikanskaja sociologicheskaja mysl' : teksty / pod red. V.I. Dobren'kova. – M. : Izd-vo MGU, 1994. – S. 116 – 139.

9. Podlesnaja Ju.E. Grazhdanskaja kompetentnost' v sovremennom obshhestve: politologicheskie aspekty formirovanija i razvitija : avtoref. diss. ... kand. polit. nauk / Ju.E. Podlesnaja. – M., 2006. – 20 s.

10. Shljahtun P.P. Politologija (teorija ta istorija politychnoi' nauky) : [pidruchnyk] / P.P. Shljahtun. – K. : Lybid', 2005. – 574 s.

11. The American Voter / A. Campbell, P.E. Converse, W.E. Miller, D.E. Stokes. – New York : John Wiley & Sons, 1960. – 360 p.

Кревская Ольга. Политическая компетентность: анализ и тенденции изучения феномена. Статья посвящена теоретико-методологическому анализу изучения феномена политической компетентности личности. Систематизация теоретических конструктов охватывает научные взгляды ведущих специалистов в области психологии и других смежных наук. Констатация научных позиций изучения политической компетентности касается интерпретаций центральных положений политической социализации, политической культуры и активности личности в теориях бихевиоризма, фрейдизма, когнитивизма.

Ключевые слова: политическая социализация, политическая компетентность, политическая культура, политическая активность, гражданская позиция, личность.

Krevska Olha. Political competence: analysis and trend of studying of the phenomenon. The article is devoted to theoretical and methodological analysis of studying of the phenomenon of political competence of the individual. Systematization of theoretical constructs covers scientific views of leading experts in the field of psychology and other related sciences. The ascertaining of scientific views of studying of political competence deals with main interpretations of provisions about political socialization, political culture and individual's activity according the theories of behaviorism, Freudianism and cognitive psychology.

Keywords: political socialization, political competence, political culture, political participation, citizenship, individual.